

A keresztény-keresztyén pedagógiáról

A KERESZTÉNY TANÍTÁS KIALAKULÁSA A KR. U. I.–III. SZÁZADBAN

KRÁNITZ MIHÁLY

Bár kezdetben nem találunk kifejezett keresztény iskolákat, a kereszténység mégis „tudós” vallásként lépett fel, mert írott isteni kinyilatkoztatásra, Izrael szent könyveire támaszkodik. (...) A tanítónak, mivel a gyermek számára az isteni igék képviselőjeként lépett fel, minden tisztelet és megbecsülés kijárt. (...) A gyermekek keresztény nevelése egyet jelentett a hit ismereteinek átadásával és egy erkölcsös élet fegyelmének az elsajátításával.

1. AZ EVANGÉLIUM TOVÁBBADÁSA AZ ÓSEGYHÁZBAN

Jézus Krisztus missziós parancsa szerint az egyház számára a hit továbbadásának legalkalmasabb formája az oktatás: „Menjetek és tanítsatok!” (Mt 28, 19–20).

A kereszténység első évtizedeiben már megjelentek a keresztségre való felkészítés rendszerezett elemei. A katekumenek (a hittanulók) képzése egy pogány környezetben igényes feladat volt az ősegyházban. Az újszövetségi könyvek kialakulását a tanítás tisztaságának őrzése, Jézus szavaihoz való hűség, valamint az apostolok levelezései hozták létre. A leírt szó mértéket jelentett, amelytől eltérni nem lehetett. A leírtak mögött az apostoli szerzőség volt a biztosíték. Az egységes tanítás megkönnyítette az evangélium gyors terjedését a Római Birodalomban. Az új hit alapigazságait rövid kijelentésekben, a hit szabályaiban (*regula fidei*) és a keresztségi hitvallásokban foglalták össze.¹

A palesztinai környezetből kikerülve a kereszténység főbb központjai a birodalom nagyvárosai – Róma, Antióchia, Alexandria – lettek. A hit terjedésével párhuzamosan az egyház helyzete is kezdett megszilárdulni. Jézus maga is „intézményt” akart létrehozni. Ezért választotta ki a tizenkét tanítványt (utalással a tizenkét törzsre), ezért emelte ki közülük Pétert (akinek ő adta a nevét), és ezért küldte őket szervezeten az evangélium hirdetésére. A keresztény egyház, melyben az iskolának napjainkig ható jelentősége és szerepe van, nem véletlenül, valamilyen történelmi szükségszerűség következtében jött létre, hanem tudatos tevékenység által.

A kereszténység kialakulása előtt az ószövetség időszakában meghatározó volt az egyetlen Istenbe és a Messiás eljövételébe vetett hit. Izrael életében megtaláljuk a „szent iratokra”, főleg a mózesi Törvényre alapozott családi nevelést. Az Is-

tennel kötött szövetség gondolata végigkísérte a választott nép történelmét. A mindennapi életben és a kultúrában is lecsapódott az egy Istenhez való tartozás tudata. Ezzel Izrael kiemelkedett, de egyúttal el is határolódott a politeista népektől. Csekély létszámú nép lévén, nagyobb határozottsággal kellett a hitét és a meggyőződését képviselni. Ebben fontos szerepet játszottak a próféták, akik Isten szavának és terveinek hiteles tolmácsolóinak számítottak. Kritikus magatartásuk, mely a *Szentírás* helyes felfogása mértékének bizonyult, gyakran a környező népekbe való beolvadástól mentette meg Izraelt.

A kereszténység sok tekintetben átvette az ószövetségi módszert, amely nagy hangsúlyt fektetett a fiatalok szellemi-vallási képzésére. Kezdetben az oktatás anyaga továbbra is az ószövetségi „Írások” maradtak, de hamar kiegészült a „Krisztus-esemény” által létrejött újszövetségi-evangéliumi üzenettel.

A fokozatosan kialakuló szervezeti rend (püspök, pap, diakónus) már a Kr. u. I. században egységes tanítást eredményezett az egyházban. *Pál* apostol missziós útjai új meg új közösségeket hoztak létre: először Kis-Ázsiában, majd a Római Birodalom többi részén, melyeknek élére elöljárókat, a tanításban és a közösség vezetésében gyakorlott személyeket állított. A helyi keresztény közösség szellemi és erkölcsi irányítói között találjuk az apostol, a próféta (Ef 2,20; 3,5) és külön a tanító megbízatást (1Kor 12,28). Maga *Pál* apostol személyében egyesíti a sokszor eltérő és külön-külön is egész embert igénylő többrejtő oktatói feladatokat. Saját szerepét az építőmesterhez hasonlítja (1Kor 3,10), aki tudatában van annak, hogy a rábízottak számára a tanításban ő csak az alapot helyezi el, de más épít majd rá. A fiatalokban bízó, jó pedagógus képét is *Pál* apostol esetében látjuk, aki jól felkészült fiatal embereket – *Timóteus*, *Titusz* – bátran állít a közösség élére vezetőnek (1Tim 2,4).

2. A KERESZTÉNYSÉG TERJEDÉSE ÉS ÜTKÖZÉSE A KOR VALLÁSI IRÁNYZATAIVAL

A *Krisztus* feltámadását követő első században soha nem látott módon, meglepő gyorsasággal terjedt el a kereszténység a Földközi-tenger lakott partvidékén.² A születő közösség először a zsidósággal és a fennálló római hatalommal került szembe, majd pedig a pogány vallásossággal. A II. században a keresztény tanítás mint kikerülhetetlen szellemi tényező állt szemben a pogány filozófiával. A korabeli vádak között szerepelt, hogy a keresztények istentelenek, mert nem tisztelik Róma isteneit, titokzatosságuk bűnöket takar, törvénytörők, mert nem követik a császári parancsokat, érzéketlenek, mert megvetik az életet.³ A hitük mellett a bátor kiállást és ragaszkodást a hatóságok makacsságnak tekintették, és a társadalmat ért bajokat a keresztényekre hárították. Az üldözések légkörében a vértanúság szelleme ellenállt a külső nyomásnak, és számos keresztény vallotta meg hitét, akár vére ontásával is, kivédve ezzel a vádak valótlanságát.

A kereszténységet már kezdetétől fogva különféle támadások érték az antik műveltség oldaláról: balgasággal, műveletlenséggel, filozófiai érzéketlenséggel vádolva őket. A feszültséget *Pál* apostol is érzekelte, aki nagyon találóan válaszolt a kihívásokra: „Hol marad a bölcs? Hol az írástudó? Hol az evilági tudás szószólója? Nem megmutatta Isten, hogy a világ bölcsessége balgaság? Mivel a világ a maga bölcsességével nem ismerte fel Istent isteni bölcsességében, úgy tetszett Istennek, hogy balgaságnak látszó igehirdetéssel üdvöztse a hívőket. A zsidók csodajeleket kívánnak, a görögök bölcsességet követelnek, mi azonban a megfeszített *Krisztust* hirdetjük. Ő a zsidóknak ugyan botrány, a pogányoknak meg balgaság, a meghívottaknak azonban akár zsidók, akár görögök: *Krisztus* Isten ereje és Isten bölcsessége. Hiszen Istennek a »balgasága« bölcsőbb az embereknél és Istennek a »gyöngesége« erősebb az embereknél” (1Kor 1,20–25).

Az ókori szellemmel való párbeszédhez kezdetben még hiányzott a közérthető vallási szóhasználat, de az üldözések és a Római Birodalommal szembeni írásos beadványok, ún. apológiák ezt hamarosan megalkotják. A Kr. u. II.–III. században élt keresztény írók, az apologéták már saját kulturális környezetükben megfelelő módon válaszoltak a keresztény hittel szemben felmerülő kérdésekre.

3. AZ ÓKERESZTÉNYKOR ELSŐ KÉPZETT HITVÉDŐI: AZ APOLOGÉTÁK

Már az újszövetségi írásokban is szerepel a felhívás a kívülről jövő kérdések illetve téves állítások megválaszolására és kivédésére, de ennek rendszeres megjelenése csak a II. században látható.⁴ A keresztény hit védelmezői felkészülten, a hit és az értelem eszköztárát használva adnak választ a kor kihívásaira.

A legősibb szöveggyűjtemény ebből az időszakból *Quadratus* (II. század) *Apológiája*,⁵ melyet Kr. u. 125 körül nyújt át *Hadrianus* császárnak (Kr. u. 117–138). A korai szerzőkhöz sorolható még *Arisztidész* (II. század) athéni filozófus, aki vagy *Hadrianus*, vagy *Antoninus Pius* (Kr. u. 138–161) császárhoz intézte írását, az *Apológiát*.⁶ Mindkét esetben csak töredékek állnak rendelkezésünkre az eredeti műből.

A kor egyik legjelentősebb apologétája a Palesztinában született *Jusztinosz* (†Kr. u. 165), aki később Rómában tanított és ott is halt meg vértanúként. Művei: *Párbeszéd a zsidó Trifónnal*,⁷ mely Kr. u. 135-ben zajlott le két napon át Efezusban, valamint az *Első Apológia*⁸ és a *Második Apológia*.⁹ A Kr. u. 153 körül keletkezett két írás eredetileg egyetlen egységet alkotott. Említést érdemel még a szír *Tatianosz* (II. század) *Beszéd a görögök ellen*,¹⁰ az athéni keresztény filozófus, *Athénagorász Kérvény a keresztények ügyében* (Presbeia, Kr. u. 176–180 között), és *Antióchiai Theophilosz* püspök *Három könyv Autolükoszhoz* (Kr. u. 180 körül)¹¹ című alkotása.

A latin világban kiemelkedik *Tertullianus* (Kr. u. 155–222) számos apologetikus írásával.¹² Ilyenek a *Védőbeszéd (Apologeticum)*,¹³ a *Pergáltló kifogás az eretnekekkel szemben (De praescriptione haereticorum)*,¹⁴ a *Scapulához (Ad Scapulam)*,¹⁵ a

*Praxeas ellen (Adversus Praxean)*¹⁶ és a *Minden eretnekség ellen (Adversus omnes haereses)*¹⁷ című művei.

Ide sorolhatjuk még *Minucius Felix* (II.–III. század) *Octavius, Cyprianus* (Kr. u. 200–258) *Az Egyház egységéről (De ecclesiae catholicae unitate)*,¹⁸ valamint *A bálványok nem Istenek (Quod idola dii non sint)*,¹⁹ *Arnobius* (†Kr. u. 327) *A nemzetek ellen (Adversus nationes)*²⁰ és *Lactantius* (Kr. u. 260–330) *Isteni tanítások (Divinae institutiones)*²¹ című írásait.

4. A KERESZTÉNYEK ELLENI IRATOK, ÉS AZOK CÁFOLATA

A keresztényeknek elsősorban a velük kapcsolatos népi hiedelmektől kellett megvédeniük magukat, mivel a II. század elején már a társadalom meghatározott részét alkották. A Közel-Keletre jellemző összetett vallási-filozófiai légkörben a keresztény gondolkodás és maga az evangélium is rendszeres támadásnak volt kitéve. Ennek tanúi *Kelszosz* platonikus filozófus *Igaz beszéd* című írása (Kr. u. 180 körül), majd a szír neoplatonikus *Porfiriosz* (Kr. u. 232–305) *A keresztények ellen* című műve.

A kereszténységgel szemben az ellenfelek a hagyományos hellenista értékekre támaszkodtak. Néhány apologéta teljes egészében elutasította a pogány kultúrát, mint például *Tertullianus*: „*Mi köze van Athénnek Jeruzsálemhez? Mi köze van az Akadémiának az Egyházhhoz?*”²² De nem ez volt az általánosan jellemző magatartás. *Iusztinosz* számára minden, ami jót a pogányság tartalmaz, a kereszténységhez is tartozik, mert minden igazság, valami módon, kapcsolatban áll az Igével. Mindazt, amit a pogányok csak részben vagy csíraszerűen birtokoltak, a keresztények teljesen elnyerték a kinyilatkoztatás által. Így a keresztények Krisztusban találták meg a filozófia igazságát, mert az az egyetlen *Logoszból* részesedik.

A III. század egyházi írói a gnosztikus tévedésekkel szemben a hit szabályára (*regula fidei*) hivatkoznak. E kor kiemelkedő egyházi írói és műveik: *Szent Iréneusz* (Kr. u. 140–202) *Adversus Haereses*, *Tertullianus* *Pergátló kifogás az eretnekekkel szemben (De praescriptione haereticorum)*, *Alexandriai Kelemen* (Kr. u. 150–211) *Paidagogosz*, *Protreptikosz*, és az első katekéta iskola vezetője, az alexandriai születésű *Órigenész* (Kr. u. 185–254), aki megalkotta az első szintézist az ókori filozófia és a keresztény tanítás között *Az alapelvekről (De principiis)* című művével.²³

5. A KERESZTÉNY-ZSIDÓ PÁRBESZÉD ÉS POLÉMIA

A keresztény hit védelme során az apologétáknak nemcsak a pogány világból származó kérdésekre, hanem a zsidók részéről felmerülő kritikákra is válaszolniuk kellett. A központi kérdés a *Szentírás* értelmezése és annak prófétai jelentése volt.

Izrael már „előre”, egy cél felé irányult. Történelmének minden állomása az ígéretek beteljesedése volt. Az Újszövetség szerzői sajátos történelemfelfogással a prófétákhoz hasonló módon értelmezték a jövődöléseket. Meggyőződés-

sük, hogy a történelem Isten szándéka szerint halad előre, melynek főbb vonalait az Ószövetség jelölte ki, célját azonban csak az „idők teljességében” éri el.²⁴ Ebben az értelemben, s ez újszerűnek hatott a zsidó gondolkodás számára, *Krisztus* nemcsak a *Szentírás* hiteles magyarázója, hanem ő maga a kinyilatkoztatás.²⁵

Az apologéták semmi újdonsággal nem szolgálnak, amikor az Újszövetséggel magyarázzák az Ószövetséget, és fordítva. E tekintetben a már említett *Párbeszéd a zsidó Trifónnal* azon vita tipikus példáját adja, mely a II. század folyamán keresztényeket és zsidókat szembeállított.²⁶ *Jusztinosz* azonban nem utasította el teljes egészében a pogány kultúrát, és az Ó- és Újszövetség Istenét sem fordította egymással szembe, amint ezt *Markion* (†Kr. u. 160) tette (*Antitézisek*), de elkerülte a zsidósággal szembeni negatív magatartást is, mely a *Barnabás levélre*²⁷ oly jellemző. Mások, őt követve, már „a két szövetség szimfóniájáról” beszélnek (*Irénéusz, Órigenész*). Az ókor végére megszűnt a pogányság szerepe, ám a zsidósággal való konfrontáció az egész középkor során megmaradt. Az egyházatyák az Ószövetséget az Újszövetség előképének (*tüposz*) tekintették, és a „*concordia Veteris et Novi Testamenti*” felfogás a középkorra is átnyúlik. Ennek következtében a zsinagóga és az egyház együtt alkotta a „*Ecclesia Universalis*”-t. Később azonban változott a megítélés, és inkább a szembenállás volt a jellemző magatartás.

6. SZAKÍTÁS A ZSIDÓSÁGGAL, ÉS EGY ÚJ TANÍTÁS FORMÁLÓDÁSA

Mivel maga *Jézus* és tanítványai is Izrael népéhez tartoztak, kezdetben nem volt éles szembenállás a „keresztény vallás” és a „zsidó vallás” között. Az Apostolok Cselekedeteiből tudjuk, hogy az apostolok *Jézus* mennybemenetele után is a jeruzsálemi templomba jártak imádkozni (ApCsel 2,46), ám egy külön csoportot alkottak és nyíltan hirdették a Feltámadott üzenetét. Kívülről úgy ismerték őket, mint az „Út követőit” (ApCsel 9,2) és csak Antióchiában alkalmazták rájuk a „keresztény” elnevezést (ApCsel 11,26). Később, a jeruzsálemi templom pusztulása után (Kr. u. 70) vált teljesen megkülönböztethetővé a zsidóság és a kereszténység.

A keresztények és a zsidók ugyanazt a *Szentírást* olvasták, ám az előbbieket azt igyekeztek kimutatni, hogy a *Biblia* nagy eseményei, *Mózes* törvénye és a próféták jóvendölése *Jézusban* végérvényesen beteljesedtek. A Vörös-tengeren való átkelést *Krisztusnak* a halál fölötti győzelme előképeként értelmezték. Az Iz 7-ben található Emmánuel jóvendölést a szüzi születés meghirdetéseként, s a szenvedő szolga énekeit a Megváltó szenvedése és kereszthalála utalásaként. Ám mégsem az Ószövetségből vezették le a kereszténység újdonságát, inkább a húsvéti esemény fényénél olvasták újra a bibliai szövegeket a Feltámadott tanítása szerint, aki, amikor megjelent az emmauszi tanítványoknak, „megmagyarázta, amit az Írásokban róla írtak” (Lk 24,27).

A zsidósággal való szembenállás oka tehát krisztológiai volt. *Szent Jusztinosz*, úgy mint általában a többi egyházatya, a zsidók szemére vetette, hogy nem ismerték fel *Jézusban* azt a Megváltót, akit Izrael várt. Ezzel azonban nem akarták megkérdőjelezni a monoteizmust, melyhez az *Írás* radikális módon ragaszkodott, épp ellenkezőleg, azt tartották, hogy az egyetlen Isten önmagát Atya, Fiú és Szentléleként nyilvánította ki, és az ő monoteizmusuk olyan, hogy azt később majd háromságos egyistenhitnek nevezik. Ráadásul ott, ahol a legtöbb zsidó egy dicsőséges Messiást várt, a keresztény szerzők hangsúlyozták, hogy az igazi Messiás az, aki a kereszt gyalázatát is vállalta. Ők is várják a dicsőségben elérkező Messiást, de ez egy „második eljövétel” lesz, vagyis a Megváltónak az idők végén való megjelenése.

Két másik téma is kíséri ezt a fő gondolatot. Egyfelől a zsidók által előnyben részesített rituális törvény érvényvesztése: már nem szükséges a körümetékedés és a mózesi kultusz különböző előírásai, mert új gyakorlatoknak – elsősorban a keresztiségnek és az eukarisztíának – adták át helyüket, melyek jelenvalóvá tették a keresztény számára a húsvéti esemény újdonságát. Másfelől ütközőpontot jelentett az egyház léte, mely már valóban Isten népe, s nemcsak zsidókból, hanem a különféle népekhez tartozó nőkből és férfiakból áll, s ezzel az Isten által – Fiában, *Jézus Krisztusban* – megvalósított ajándék egyetemes jellegét akarták hangsúlyozni. Az egyház a *Krisztussal* való jegyesség, a zsidóság pedig az Istennel megszakított szövetség jelképe lett.

7. A VÁDAK KÖVETKEZMÉNYE: A KERESZTÉNYÜLDÖZÉS

A Római Birodalom mérlegelte és felfogta a keresztény „jelenség” súlyát és veszélyét. Először mint egy jöttment szektát megvetette, majd később, amikor a kereszténység már a birodalom határain túl is terjedni kezdett, erőszakkal lépett fel ellene. A zsidó vallásból kivált csoport kezdetben még részesült is a zsidóknak adott privilégiumokból: a kultusz szabad gyakorlásában, a katonai szolgálattól, valamint a monoteizmussal össze nem férhető kötelezettségektől való mentességben.

A nérói városi üldözést leszámítva a fiatal egyház az I. század végén a zsidó státusz előnyeit élvezte. Lehetséges azonban, hogy a keresztiség újdonságáról meggyőződött zsidók később igyekeztek a félreérthetőséget elkerülni a római hatóság előtt. Talán ennek a magyarázata a vértanúakták irodalmában meglévő, szinte fogható antijudaizmus.

A II. század kezdetén azonban megváltozik a kereszténység értékelése. Az állam – amint ezt a *Trajánusz* császárhoz írt *Plinius-levél* (Kr. u. 112–113) is tanúsítja, – elismeri a keresztény mozgalom eredetiségét és autonómiáját. *Trajánusz* leirata a következőket pontosítja: „A rendeletet, amelyet követned kellett azok kivizsgálásának ügyében, akiket keresztényekként vezettek eléd; követted, Secundusom. Nem lehet ugyanis általánosságban semmi olyat meghatározni, aminek megbíz-

ható irányelve lenne. Keresni nem kell őket, ha elővezetik és bevádolják, meg kell büntetni őket, mégpedig úgy, hogy aki megtagadja, hogy keresztény, és ezt tettel is nyilvánvalóvá teszi, azaz könyörög isteneinkhez, bármilyen gyanús is volt előzőleg, kapjon felmentést a büntetés alól. A név nélkül felterjesztett feljelentések nem adhatnak helyet a vádnak. Ez ugyanis igen rossz példa és nem korunkhoz méltó.”

8. A KERESZTÉNYSÉG ÉS A KLASSZIKUS NEVELÉS

A „keresztény nevelés” kifejezés már *Római Szent Kelemen* egyik levelében feltűnik Kr. u. 96 körül.²⁸ Korábban maga *Szent Pál* is adott bizonyos szempontokat a szülőknek gyermekeik nevelésével kapcsolatban.²⁹ Mindenesetre ez volt és maradt a kereszténység legállandóbb tevékenysége. Amikor keresztény nevelésről beszélünk, akkor vallási nevelésre kell gondolni, vagyis egyfelől hitbeli, másfelől pedig erkölcsi oktatásra. A gyermekek keresztény nevelése egyet jelentett a hit ismereteinek átadásával és egy erkölcsös élet fegyelmének az elsajátításával. Ebben az értelemben a kereszténység alapvetően az ószövetségi zsidó hagyomány alapján járt el, ahol a vallási tudat kialakításában döntő szerepe volt a családnak. De bármennyire is fontos szerepe volt a családnak, mégsem nélkülözhetette az egyház a rendszeres oktatást, főképp a keresztségre készülők esetében. Itt jelennek meg a mesterek, a tanítással megbízott személyek, akik az újonnan megtértek sokaságát oktatták. Kr. u. 180-ra Rómában alakul ki ennek a képzésnek a rendszere. A keresztségi felkészülést általában papok irányították, a végső fázisban azonban a püspök is szerepet kapott. Ezt igazolják *Nüsszai Szent Gergely*, *Szent Ambrus* és *Szent Ágoston* kateketikus beszédei, hogy csak a legnagyobbakat említsük.

A vallási képzés természetesen nem állt meg a keresztségnél. Az istentisztelet is egyfajta képzést jelentett, gondoljunk csak az olvasmányokra és magára a prédikációra. Bár kezdetben nem találunk kifejezett keresztény iskolákat, a kereszténység mégis „tudós” vallásként lépett fel, mert írott isteni kinyilatkoztatásra, Izrael szent könyveire támaszkodik. Ahogy előrehaladunk az időben, a leírt dolgok egyre szorosabban hozzátartoznak az egyház mindennapi életéhez. A hagyomány fontossága pedig egyre növekszik. Ez nemcsak egyszerűen bizonyos tanítások és értelmezések egysége, hanem annak már egy meglévő, bőséges és változatos irodalomban való elhelyezése. Először fegyelmi szabályozások formájában jelennek meg írások jóval a nagy zsinatok (pl. Kr. u. 325: Niceai Zsinat) előtt, ezután pedig lelkeségi, apologetikus írások, majd az eretnekségek megjelenésével lép fel a hitvitázó és a dogmatikus irodalom. Így a közvetlen szükség váltotta ki azt a kulturális megjelenést, amelyben a nevelésnek és az oktatásnak döntő szerepe volt. A környező pogányság hatása ellenében keresztény ihletettséű iskolát kellett létrehozni, mely különbözött a pogány klasszikus típusú iskolától, de egyben riválisának is számított.

Egy új iskolatípus létrehozására a keresztények számára a zsidó iskolarendszer biztosított alapot. A templom pusztulását követően (Kr. u. 70) a szétszóratásban kialakul a zsinagóga rendszer, mely a törvény pontos ismeretét és magyarázatát mozdította elő. Mivel írott törvényről, a Tóráról volt szó, a zsidó vallásos nevelés a szent szövegek tanulmányozására épült. Emellett kialakulnak az ún. „tanházak” (*bet hamidras*), vagy „könyvházak” (*bet széfer*) a zsinagógák mintájára, mely általában az imádság és az istentisztelet helye is volt. A tanítónak, mivel a gyermek számára az isteni igék képviselőjeként lépett fel, minden tisztelet és megbecsülés kijárt.

A keresztények hasonló típusú iskolarendszerben gondolkodtak. Főképpen „barbár” területen (Egyiptom, Szíria, Mezopotámia) fejlődtek ki iskolák. Ott, ahol még nem ismerték az írásos kultúrát, a kereszténység kultúrát és irodalmat hozott létre, és az oktatás kifejezetten vallásos nevelést jelentett.

A kereszténység sokáig szembehelyezkedett az ókori klasszikus kultúrával. Már *Pál* apostol athéni tartózkodása igazolta, hogy a görög filozófia nehezen fogadja el a *Krisztus* által hozott evangéliumot. A későbbiekben pedig *Tertullianus* lép fel erőteljesen azokkal szemben, akik az emberi bölcsességet egyúttal az igazság birtoklásaként értelmezték. Hangsúlyozza, hogy Istent a szív egyszerűségében kell keresni.

A kereszténység azonban lassan elfogadja a klasszikus iskolát, és a görög filozófiát az evangéliumra való előkészületként értelmezi. Ahogy *Mózes* is megtanulta az egyiptomiak minden bölcsességét, úgy a kereszténység is élhet a klasszikus kor tudásával és ismeretanyagával. Az egyház végül is nem követi *Tertullianus* szigorúságát. Megfelelő óvatossággal, de alkalmazza a klasszikus tanítás elemeit. Ennek kiváló példája a két ókori iskola Alexandriában és Antióchiában.

9. AZ ALEXANDRIAI ISKOLA

Ennek az ősi keresztény oktatási intézménynek az eredetét sokan *Márk* evangélistáig vezetik vissza, s így akarták apostoliságát biztosítani. Valójában ennek az iskolának a keresztiségre való felkészítés volt a feladata. Az első személy, akiről az iskola történetében tudomásunk van, *Demetriosz*, a város püspöke, a másik pedig *Órigenész* (Kr. u. 185–254), egyházi író. A történészek általában a III. század első éveit jelölik meg az iskola elindulásának. A *Septimus Severus* császár alatti keresztényüldözést követően a város keresztény lakossága tanító nélkül maradt, így a fiatal *Órigenészt* bízták meg az oktatás megszervezésével. Alexandria városa történelmi hagyományai alapján alkalmas volt arra, hogy a keresztény hit egyik központi helyévé váljon. Az ún. Didaskaleion a katekéták képzésével foglalkozott, de az oktatás nem korlátozódott pusztán a keresztiségi előkészítésre, mert a képzésben a görög tudományok is nagy helyet kaptak.

A *Krisztus* utáni első két században a keresztény tudás először Alexandriában lett hatalommá. Az itteni tudományos kutatás a megelőző századok, főként *Arisztotelész* munkásságára épült fel, és azt folytatta tovább. *I. Ptolemaiosz*

megalapította Alexandriában (Kr. e. 204) a Muszeion-nak nevezett „tudományos kutató intézetet”, melyet majd utóda *Ptolemaiosz Philadelphosz* épített fel. A Muszeion tudósok társasága volt, akik ott szabadon és külső gondoktól mentesen élhettek tudományos kutatásaiknak. A Muszeion könyvtára már fennállásának első századában kb. 700 000 tekeracet tett ki és a legnagyobb ókori könyvtár volt. Irányt is szabott a kutatásnak, és főként a filológiai munkát mozdította elő. Kiindulópontja a szövegkritika, pontosabban az irodalmi művek eredeti és helyes szövegének megállapítása volt. E filológiai munka eredménye volt a görög klasszikusok szövegének – elsősorban *Homérosz* eposzainak – gondos megőrzése és feldolgozása. Nem véletlen, hogy éppen ebben a városban végzett *Órigenész* alapvető munkát a bibliai szövegkritika területén.

*Órigenész*t követően *Heraklasz* vette át az iskola vezetését, aki *Démétriosz* után a város püspöke lett és Kr. u. 248-ban halt meg. Utóda *Alexandriai Nagy Dionüsziosz* (†Kr. u. 265), aki szintén a püspöki székbe került. Őt követte *Pieriosz*, „az egzegéta” (†Kr. u. 309), majd *Petrosz* (†Kr. u. 312), aki szintén alexandriai püspök lett és vértanúként halt meg. A IV. században az iskola kiemelkedő vezetője „vak” *Didümosz* (†Kr. u. 398). Az alexandriai iskola utolsó irányítója pedig *Rhodon* volt.

Az iskola tanrendje az elemi oktatást és a felsőfokú tanulmányokat is tartalmazta. Filozófiai tanulmányokat is oktattak a városban működő gnosztikusok miatt. Fontos volt a *Szentírás* és ezen belül az Ószövetség tanulmányozása is, mely biztosította, mint a többi ókori iskolában is, a libertextus-t, vagyis a szöveggönyvet, amelyet a tanító magyarázott. Ez a szöveggönyv tehát a *Biblia* volt, melyet a kor tudományos színvonalán értelmeztek. A keresztény műveltség (*paideia*) elsajátítására külön tanítási módszert dolgoztak ki. A kor iskoláiban oktatott tanulmányok – mint amilyen a grammatika, a geometria, a retorika vagy az asztronómia volt – a keresztény iskolában a teológus szolgái lettek. A filozófia csak egy átmenet, illetőleg kimenet volt a pogányságból. A cél a *Szentírás* szüntelen tanulmányozása és annak megértése volt. Így a keresztény iskola nemcsak ismeretet, hanem magatartásformát és egy új gondolkodásmódot kínált. Az itt oktatók nemcsak szellemiséget sugároztak, hanem életmódot is formáltak, olyannyira, hogy meg is követelték a hallgatók életvitelének megváltoztatását. A filozófia tanítása ezért szorosan hozzájárult az új életforma kialakításához. Néhány tananyagot átvettek a hagyományos iskolákból, de a hallgatókat a teológiához vezették el, és minden tantárgyat egy-egy szentírási könyvhöz kapcsolva tárgyaltak.

A tanítás a dialektika oktatásával indult, mely két részre, a grammatikára és a retorikára bomlott szét. A fizika szintén megosztva, geometriaként és asztronómiaként került tárgyalásra. Ezután következett az etika, hangsúlyozva a sarkalatos erényeket és a vallásosságot. A tudományok csúcса a teológia volt, mely nemcsak Isten ismeretét, de helyes tiszteletét is bemutatta. Az iskola felfogása szerint

az oktatás és a nevelés nem csupán erre a földi életre korlátozódott, hanem majd folytatódik az örök életben is. A pogány és a gnosztikus iskolák ugyanis lemondtak az ember átalakításáról, és csak pusztá ismeretet közöltek.

10. AZ ANTIÓCHIAI ISKOLA

Az antióchiai iskola néven fennmaradt intézmény nem működött olyan szervezett formában, mint alexandriai társa. Míg az alexandriai iskolát allegorikusnak szokás nevezni jellegzetes szentírás-értelmezése alapján, addig az antióchiai iskolában a szó szerinti bibliamagyarázat honosodott meg. A kategorikus kijelentés azonban annyiban árnyalható, hogy Alexandriában sem tekintettek el a *Szentírás* szó szerinti alapjelentésétől, és az antióchiai iskola sem ragadt le a pusztá szónál.

Az iskola elnevezéssel nem egy meghatározott programmal rendelkező, szilárd intézményre kell gondolni, mint az alexandriai iskola esetében. Egyéni mesterekről van szó, akik személyükben képviseltek olyan kérdésfeltevést és megközelítést, melyek a szentírás-magyarázat és a teológia területén egy csoportba rendezték őket. Az ázsiai kultúra és az alexandriai kultúra találkozási pontjánál alakult ki az alexandriaitól eltérő szentírásfelfogás. Az antióchiai iskola alapítójának *Lukianosz* (†Kr. u. 312) tekinthető, majd az ő követője *Tarszoszi Diodorosz* (†Kr. u. 394). Őt követte *Mopszvesztiai Theodorosz* (Kr. u. 350–428), *Aranyszájú Szent János* (Kr. u. 345–407) és *Küroszi Theodorótosz* (Kr. u. 393–466). A teológiai iskola képviselői csak a IV. század végén és az V. század elején váltak meghatározókká. Sokan úgy tartják, hogy a biblikus teológia Antióchiából indult ki, de Alexandria is nagy mértékben biblikus teológiai iskolát jelentett.

11. ÖSSZEFOGLALÁS

A kereszténység első három évszázada a katekéta és a teológiai iskolák kezdetét jelentette. Míg az első keresztény írások a tanítás tisztasága és védelme érdekében keletkeztek, addig az intézményszerű oktató központok egy szellemi igényt is kielégítő új keresztény réteg képzését szolgálták. Az antik iskolák anyagát és magát a filozófiát is felhasználva keleten két jelentős központ alakult ki, Alexandriában és Antióchiában. Ezek azonban magánkezdeményezéseknek számítottak rendszerezett módon, de minden intézményes jelleg nélkül. A későbbiek folyamán, a IV. század második felétől kezdve a születő szerzetesség elutasítja a profán kultúrát, és majd kifejezetten keresztény szellemiségű kultúrát teremt. A gyermekek képzését a laikus iskoláktól is elsősorban a szerzetesek veszik át. A kezdődő népvándorlás pedig az antik iskolák végét jelenti. Nyugaton a Toledói Zsinat 527-ben határozatban rendeli el egy püspöki iskola felállítását, azon fiatalok számára, akiket szüleik egyházi pályára szántak. Ettől kezdve az ókori világ oktatási rendszere jelentős átalakuláson megy át, a szellemi képzést kis számú egyházi és világi rétegnek fenntartva.³⁰

Jegyzetek:

- ¹ Ványó L.: *Az ókeresztény egyház és irodalma*, SZIT, Budapest, 1980, 19. o.
- ² A kereszténység kibontakozásáról lásd: Chadwick, H.: *A korai egyház*, Osiris, Budapest, 1999. Lásd még: Brown, P.: *Az európai kereszténység kialakulása*, Atlantisz, Budapest, 1999.
- ³ Az apologetákhoz kiváló bevezetés: art. „*Apologetica*” in Latourelle, R. – Fisichella, R. (szerk.): *Dizionario di teologia fondamentale*, Cittadella Editrice, Assisi, 1990, 60–74. Lásd még: Edwards, M. – Goodman, M. – Price, S.: *Apologetics in the Roman Empire*, University Press, Oxford, 1999.
- ⁴ Vö. 1Pét 3,15: „Legyetek mindig készen rá, hogy mindenkinek megfeleljetek, aki csak kérdezi, mi az alapja reményeteknek”. A tévedések kivédésével kapcsolatban lásd még: 2Pét 3,15–17; 1Jn 2,22; 2Jn 7; Júd 4.
- ⁵ *Ókeresztény Írók (=ÓI)* 3, SZIT, Budapest, 1980, 217. o.
- ⁶ *ÓI* 8, 15–58. o.
- ⁷ *ÓI* 8, 133–311. o.
- ⁸ *ÓI* 8, 64–119. o.
- ⁹ *ÓI* 8, 120–132. o.
- ¹⁰ *ÓI* 8, 315–356. o.
- ¹¹ *ÓI* 8, 445–522. o.
- ¹² Tertullianus szóhasználatáról lásd: Braun, R.: *Deus christianorum. Recherches sur le vocabulaire doctrinal de Tertullien*, PUF, Paris, 1962.
- ¹³ *ÓI* 12, 61–149. o.
- ¹⁴ *ÓI* 12, 415–457. o.
- ¹⁵ *ÓI* 12, 357–362. o.
- ¹⁶ *ÓI* 12, 805–852. o.
- ¹⁷ *ÓI* 12, 905–914. o.
- ¹⁸ *ÓI* 15, 241–266. o.
- ¹⁹ *ÓI* 15, 410–426. o.
- ²⁰ *Patrologia Latina* 5, 718–1288. o.
- ²¹ Monat, P.: *Lactance. Institutions Divines*. Livre V, I–II, (SC 204–205) Cerf, Paris, 1973. Lásd még: Lactantius: *A keresztény üldözök halála* (De mortibus persecutorum), in: *Az isteni Gondviselésről*, Prométheusz könyvek, Helikon, Budapest, 1985, 5–55. o.
- ²² *De Praescr.*, 7, in: *ÓI* 12, 421. o. Hasonló gondolatok még az *Apologeticum*-ban: *ÓI* 12, 140. o.
- ²³ Órigenész: *A princípiumokról*, I–II, Paulus-Hungarus – Kairosz, Budapest, 2003; Órigenész: *A princípiumokról*, IV, 1–3., (ford.: Pesthy M.), Hermeneutikai füzetek 16, Hermeneutikai kutatóközpont, Budapest, 1998.; Somos R.: *Órigenész és a görög filozófia*, JPTE, Pécs, 1995; Kránitz M.: *Órigenész élete és az Órigenész-kutatás*, Márton Áron, Budapest, 1995.
- ²⁴ Vö. 1Kor 10,11; Zsid 10,1.
- ²⁵ Vö. Jn 5,39; Lk 24,27.
- ²⁶ Jusztinosz: *Párbeszéd a zsidó Trifónnal*, in: *ÓI* 8, 133–311. o.
- ²⁷ *ÓI* 3, 221–245. o.
- ²⁸ 1Kor 21,8; 6.
- ²⁹ Ef 6,4; Kol 3,21.
- ³⁰ Art. *école*, in: *Dictionnaire Encyclopédique du Christianisme Ancien*, Tome 1., Cerf, Paris, 1990, 738–744. o.

